

DANUTA MISZCZAK

KALENDARIUM PRAC
PAWŁA ANTONIEGO FONTANY WE WŁODAWIE *

Fundacja włodawska dla oo. paulinów, założona w końcu XVII w. przez Ludwika Konstantego Pocięja, hetmana wielkiego litewskiego i wojewodę wileńskiego, doczekała się realizacji obecnego kościoła dopiero w połowie następnego stulecia. O tym kościele, a przede wszystkim o interesującym nas zagadnieniu autorstwa tegoż obiektu, pisał — w znany opracowaniu na temat centralnych barokowych kościołów województwa lubelskiego — J. Raczyński¹. Uznanie przez niego całej tej grupy pokrewnych budowli za dzieła T. Rezlera nie wytrzymuje próby czasowej i dotychczas nie znalazło jakiegokolwiek potwierdzenia w dokumentach. Nowe światło na to zagadnienie rzuca zachowana w archiwum jasnogórskim księga wydatków na budowę kościoła we Włodawie². Ujawnia ona nazwisko P. Fontany i pozwala śledzić jego działalność architektoniczną na przestrzeni kilkunastu lat. Dokładniejsze przebadanie materiału zawartego w księdze pozwala wiązać nazwisko Fontany pracującego dla paulinów włodawskich również z innymi obiektami wznoszonymi wówczas na Lubelszczyźnie. Przynosi ona cenne i wymowne informacje, które są ważnymi przyczynkami do dziejów architektury polskiej.

Chronologicznie pierwszą wzmianką dotyczącą osoby Fontany, zanotowaną w rejestrze pod datą 3 VII 1741 r., jest zapiska o udającym się w drogę posłańcu „dla Architekta do Lublina”³. Następna pozycja

* Artykuł niniejszy referowany był na zebraniu Oddziału Lubelskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki dnia 13 XI 1968 r.

¹ *Centralne barokowe kościoły województwa lubelskiego*. Studia do dziejów sztuki w Polsce, t. 1, Warszawa 1929, s. 47.

² Archiwum oo. paulinów na Jasnej Górze (dalej AJG), Expensa pieniędzy na Fabrykę Kościoła Włodawskiego ab Anno 1739, sygn. 514. Krótkie notatki z tego rękopisu podał po raz pierwszy K. Kaczmarczyk (Wypisy archiwalne dotyczące historii sztuki w Polsce XVII—XIX w., maszynopis w Bibl. Inst. Sztuki PAN w Warszawie, sygn. 40).

³ Patrz aneks — lipiec 1741.

za „Owies dla koni P Architekta” stwierdza już jego przyjazd do Włodawy⁴. Dwie kolejne niewiele późniejsze wiadomości z dnia 7 lipca określają rodzaj należności i stopień zaangażowania Fontany w budowę włodawską. Jedna z nich mówi o wypłacie „Za Abrysy P. Fontaniem” — 216 zł, a druga „Temuż Za Asystencją Fabryki przez Lato” — 360 zł⁵.

Widocznie także inne sprawy zajmują Fontanę równie mocno, skoro nie bawi on długo w jednym miejscu, gdyż już 16 lipca paulini wysyłają gońca po architekta do bliżej nie określonej miejscowości⁶. Wydatki odnotowane w kilka dni później⁷ świadczą o jego ponownym przybyciu do Włodawy. W końcu lipca, kiedy wykopy pod fundamenty są już gotowe, registr wylicza „Na droge iadącemu do Chełma po Mularzów”, a 1 sierpnia kolejno: „Na wykupno Mularzom w Hańsku”, „Na Owies dla Koni P. Architekta”, posłańcowi „Po Palliera do Chełma” oraz murarzom dla zachęty z okazji rozpoczęcia pracy⁸. Niewielkie sumy związane z po- bytem architekta pojawiają się dopiero w październiku⁹. W tym mie- siącu przeznaczono również 28 zł 10 gr dla murarzy „pro Consolatione przy Konkluzji fundamentów”¹⁰. Ostatnia wiadomość z roku 1741, za- pisana w grudniu, donosi o przesyłce abrysów z „Lewartowa”¹¹.

Po przerwie zimowej Fontana czynny jest we Włodawie dopiero od 4 VII 1742 r. Pewne znaczenie może mieć trzy dni wcześniejsza infor- macja o wyjeździe Zagórskiego do Chełma, prawdopodobnie po archi- tekta lub po murarzy¹². Powtarzające się w ciągu lipca częste, choć nie- wielkie wydatki „na kurczęta”, „na wodkę” i „owies dla koni” każą wi- dzieć architekta prawie bez przerwy na budowie we Włodawie¹³. 22 lipca zatrudnił on osobiście do pracy murarza Rybińskiego za 9 zł na ty- dzień¹⁴. W następnym miesiącu Fontana podejmuje pewną sumę na ankry¹⁵. Wiadomość z dnia 14 IX 1742 r. mówi o wybierającym się do Lubartowa posłańcu, a w dziesięć dni później został wpisany do księgi wydatek „Na wodkę przy bytności Architekta” oraz suma 180 zł „in

⁴ Patrz aneks.

⁵ Patrz aneks. Duża litera „P” przed nazwiskiem Fontany sugeruje imię Pa- weł, lecz również liczyć się należy z często używanym konwencjonalnym słowem „Pan”.

⁶ AJG, Expensa [...], s. 77.

⁷ Ibid.

⁸ Patrz aneks — koniec lipca i sierpień.

⁹ AJG, Expensa [...], s. 83.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Patrz aneks — grudzień.

¹² Patrz aneks — lipiec 1742.

¹³ AJG, Expensa [...], s. 93 i 95.

¹⁴ Ibid., s. 95.

¹⁵ Patrz aneks — 19 sierpnia 1742.

Vim Pensyi”¹⁶. W październiku 1742 r. następuje przerwa w zapiskach ekspensy¹⁷.

Przypuszczalnie w okresie, z którego brakuje rachunków, tj. w latach 1743—47, Fontana w dalszym ciągu do Włodawy dojeżdżał i budową kierował, bowiem prace przy kościele zostały zaawansowane w poważnym stopniu¹⁸.

Od 1748 r. zwracają na siebie uwagę wpisywane do rejestru nazwiska murarzy i wyodrębnione stanowisko magistra¹⁹.

Wiosną 1749 r. paulini sprowadzają Fontanę z Chełma. Tym razem bardzo wyraźnie mówi o tym wyjazd F. Cybulskiego „po Architekta do Chełma”²⁰. Dnia 14 kwietnia tego roku architekt pobiera „in vim Kontraktu” pierwszą ratę w sumie 433 zł 10 gr²¹. Częstotliwość wypłacanych mu pieniędzy w ciągu 1749 r., w porównaniu z latami ubiegłymi, jest znacznie większa. Wypłaty mają miejsce w miesiącach: kwietniu, czerwcu i lipcu po 4 razy, w sierpniu 3, we wrześniu 1 raz i dwa w październiku²². Zmniejszyły się do minimum wydatki związane z pracami murarskimi na korzyść cieśli i kowali. W czerwcu duże sumy przeznaczono na żelazo, gwoździe, kłamry i miedź. Zakupiono dwie gałki na wieże, a kowal ze złotnikiem wykonują krzyż na kopułę²³.

Rok 1750 nie informuje o pracach architekta we Włodawie. Od sierpnia do listopada zatrudnieni są tylko trzech murarze.

W następnym roku przyjazd Fontany do Włodawy zbiega się z pożrebem murarza J. Drewnowskiego w dniu 23 III 1751²⁴. Na nowo podejmuje pracę ten sam zespół murarzy z magistrem na czele, który przez okres dwuletni nie był notowany w takim komplecie we Włodawie. Systematycznie pracuje siedmiu murarzy. Obok robót czysto budowlanych czyni się przygotowania związane z wykańczaniem wnętrza kościoła. W sierpniu zakupiono w Gdańsku dużą ilość farb, blachy mosiężnej do gzymsów, drutu do sztukaterii, gipsu alabastrowego i szarego oraz naczyń do marmuryzacji²⁵.

Ostatnie pozycje wypłat dla Fontany figurują pod datą 8 IX 1751 r.

¹⁶ Patrz aneks — wrzesień 1742.

¹⁷ Patrz aneks — październik 1742.

¹⁸ AJG, Expensa [...], s. 100 nn. Częściowo odtworzone wydatki, po czteroletniej przerwie, ujawniają znaczne sumy za materiały budowlane i robociznę, ale niestety nic nie wspominają o architekcie.

¹⁹ Patrz aneks — maj 1748.

²⁰ Patrz aneks — kwiecień 1749.

²¹ Patrz aneks — 14 kwietnia 1749.

²² Patrz aneks — 1749.

²³ AJG, Expensa [...], s. 115—118.

²⁴ Ibid., s. 116.

²⁵ Ibid., s. 136.

Jedna z nich w wysokości 35 zł dotyczy „miedziany Blachy”, a druga zaś w wysokości 70 zł — „ad ra[tijo][n]e[m] Contractus”²⁶.

W roku następnym wznoszenie kościoła zostało zakończone. Z okazji postawienia krzyża na kopule w dniu 18 VII 1752 r. przeznaczono 5 tynfów dla murarzy na gorzałkę i miód²⁷.

Z nazwiska są wymienieni w rejestrze następujący murarze: Antoni Dowgiała vel Dołgiela zatrudniony w 1739 r., najpierw w charakterze kierownika cegielni klasztornej, a następnie jako murarz²⁸. Od 1748 r. honorowany był tytułem magistra i zapewne ceniony przez zakonników²⁹. Nie pracował na budowie w latach 1749—50. Trudno jest twierdzić z całą pewnością, czy notowany magister bez ujawnionego nazwiska w r. 1751 i następnym to także Dowgiała³⁰.

Blżej nie jest znany Pallier, po którego włodawscy paulini wysyłają gońca do Chełma w r. 1741. Na podstawie określenia, jakie tej nazwie nadaje słownik niemiecki³¹, można go uważać za muratora kierującego warsztatem budowlanym Fontany.

Ponadto w zespole murarskim we Włodawie pracowali: Rybiński, Maciej Liskiewicz, Jan Drewnowski, Franciszek Cybulski, Walenty Szostakowski, Grzegorz Cybulski, Kazimierz Dowgiatka (Długietka, Dowgiała), Stanisław Drewnowski, od 1750 r. Józef Kijanowski.

Grzegorza Cybulskiego, pełniącego funkcję pomocnika, a następnie murarza, należy chyba utożsamić z Grzegorzem Cybulskim, muratorem i zarazem magistrem kościoła w Orchówku³².

Murarz Rybiński, osobiście przyjęty do pracy przez Fontanę w 1742 r., być może jest identyczny z majstrem murarskim z Warszawy o tym samym nazwisku, który wznosi w latach 1730—33 plebanię w Biskupicach Lubelskich³³. Rejestr włodawski po nazwisku wymienia go tylko jeden raz.

Architekta Fontanę, nazwanego w księdze ekspensów Fontanim, paulini włodawscy sprowadzają z Lublina. Lublin nie jest znany z miejsca stałego zamieszkania rodziny Fontanów architektów. Skierowanie posłańca wprost do Lublina może nasuwać przypuszczenie o czasowym

²⁶ Patrz aneks — wrzesień 1751.

²⁷ Patrz aneks — lipiec 1752.

²⁸ AJG, *Expensa* [...], s. 72 n.

²⁹ *Ibid.*, s. 104. Podobnie jak architekta obdarowano go miodem.

³⁰ *Ibid.*, s. 162. Tytuł „magister” pojawia się również przy nazwisku murarza F. Cybulskiego — choć dopiero w 1753 r. — w okresie prac wykończeniowych.

³¹ *Wasmuths Lexikon der Baukunst*, Berlin 1932, t. 4, s. 36.

³² S. Wójcik, *Kościół poaugustiański pod wezw. św. Jana Jaltmużnika w Orchówku pod Włodawą*, „Roczniki Humanistyczne”, X(1961), z. 3, s. 38n.

³³ J. Kowalczyk, *J. Zawadzka, Rejestr wydatków na budowę kościoła w Biskupicach (1711—1733)*, Warszawa 1957, s. 96.

przebywaniu tam artyści z racji prowadzonej budowy. Dotychczasowe poszukiwania archiwalne nie ujawniły całkowicie pewnych prac Fontany na terenie Lublina. Literatura próbowała łączyć z Pawłem Fontaną budowę kościoła kapucynów lubelskich³⁴, ale zaprzeczyły temu nowsze publikacje³⁵, a szczególnie badania J. Bartoszewskiego³⁶. Dzisiaj już wiadomo, że projektodawcą tego kościoła był Karol Bay, architekt warszawski, z którym dnia 2 XII 1723 r. Paweł Sanguszko zawarł kontrakt w Lubartowie, a wykonawcą robót był najprawdopodobniej Jan Bay, bratanek Karola, działający po roku 1741 dla kapucynów w Rozwadowie³⁷.

Ślady pobytu P. Fontany w Lublinie pozostawia jego list z dn. 5 V 1742 r., wysłany z Lubartowa do księcia Radziwiłła w związku z planowaną reperacją pałacu lubelskiego³⁸. Duże szanse w utrzymaniu hipotezy autorstwa planów przy Pawle Fontanie posiada lubelski kościół karmelitów trzewickowych św. Eliasza. Rok 1680 w większości wydawnictw mylnie podawany, na podstawie rękopisu ks. K. Boniewskiego³⁹, jako data wzniesienia kościoła wraz z klasztorem, nie znajduje dotąd potwierdzenia w przekazach źródłowych. Rok ten należy raczej wiązać z fundacją konwentu, zbudowanego znacznie później⁴⁰. Bardzo odpowiednią byłaby data 1742, którą J. Raczyński widział wykonaną w tynku na przylegającej do kościoła wieżyczce⁴¹. Data ta wskazywałaby, że lubelski kościół św. Eliasza wzniesiony został wcześniej od kościoła włodawskiego.

Chociaż na obecnym etapie badań nie można bezspornie i pewnie związać nazwiska Fontany przebywającego w Lublinie w lipcu 1741 r.

³⁴ K. Piwocki, *Pałac Sanguszków w Lubartowie. Komunikat o referacie w Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie*, „Biul. Hist. Sztuki i Kultury (BHSiK), II(1933/34), z. 1, s. 82; również S. Kozakiewicz, *Valsoda i architekti z niej pochodzący w Polsce*, BHSiK, IX(1947), z. 3/4, s. 312.

³⁵ *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1948—58, t. VII, s. 60 (biografię P. A. Fontany opr.: Z. Rewski, S. Kozakiewicz). Por. też: H. Gawarecki, C. Gawdzik, *Lublin*, Warszawa 1959, s. 54.

³⁶ Powstanie i organizacja polskiej prowincji Kapucynów (1681—1784), Lublin 1962 (praca doktorska w Archiwum KUL, maszynopis) oraz W. Hermanowicz, *Monografia architektoniczna kościoła oo. kapucynów p.w. św. Piotra i Pawła w Lublinie*. Praca ta drukowana jest w niniejszym „Roczniku”.

³⁷ Bartoszewski, op. cit., s. 48 i 85.

³⁸ P. Bohdziewicz, *Korespondencja artystyczna Elżbiety Sieniawskiej z lat 1700—1729 w zbiorach Czartoryskich w Krakowie*, Lublin 1964, s. 152 i przyp. 438 oraz s. 305.

³⁹ Opis historyczny diecezji lubelskiej z r. ok. 1845, s. 230. Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie.

⁴⁰ A. Mroczek, *Architektura kościoła p.w. św. Eliasza w Lublinie*, Lublin 1968, s. 10. Praca magisterska, maszynopis (wszystkie prace magisterskie cytowane w artykule znajdują się w Archiwum KUL).

⁴¹ Raczyński, op. cit., s. 69.

z konkretnym obiektem, to jednak informacja księgi ekspensów włodawskich usprawiedliwia wysuwane hipotezy i upoważnia do szukania w dalszym ciągu jego prac w tym mieście. Ponadto dłuższe nieobecności Fontany we Włodawie zdają się świadczyć o prowadzeniu przez niego kilku budów równocześnie, i to na szerszym terenie. Wiadomość z dnia 6 XII 1741 r. o dostarczeniu abrysów z „Lewartowa” podsuwa przypuszczenie o miejscu stałego zamieszkania architekta w Lubartowie. W okresie zimowym, kiedy w zasadzie prace budowlane były przerywane, artysta mógł spędzać ten czas w domu, przygotowując rysunki i plany. Inna informacja z 14 września następnego roku o udającym się posłańcu do Lubartowa, a następnie pojawienie się architekta na budowie, jakby upewnia, że Fontana zatrudniony przez paulinów był z Lubartowem niewątpliwie związany.

Lubartów jest wówczas terenem mecenasowskiej działalności księcia Pawła Karola Sanguszki, dla którego pracuje Paweł Fontana⁴². Z nazwiskiem Pawła Fontany związał hipotetycznie po raz pierwszy K. Piwocki⁴³ budowę kościoła i klasztoru kapucynów oraz projekt pałacu Sanguszków w Lubartowie. Dokumentalnie potwierdzone jest autorstwo planów budowli kapucyńskich wzniesionych w latach 1737—41 z fundacji M. Krzywieckiego i ks. Sanguszki⁴⁴.

Co do pałacu, to w niedawno ogłoszonej rozprawie monograficznej pióra G. Czapskiej udział Fontany, jako architekta nadwornego Sanguszki, w przebudowie pałacu nie znalazł potwierdzenia w źródłach⁴⁵. Badania podjęte przez autorkę niniejszego artykułu przynoszą na ten temat nowe materiały. O pracach budowlanych przy pałacu informuje sam Paweł Fontana w liście do Sanguszki z dn. 15 V 1728 r., pisany w Lublinie⁴⁶. Także wiadomość z innego listu Fontany, adresowanego do Sanguszki 16 IV 1735 r. w Lubartowie⁴⁷, może świadczyć o jego pracach przy budowie kościoła parafialnego p.w. św. Anny z lat 1733—8⁴⁸.

⁴² F. Krupiński, *Pijarzy w Łukowie*, „Pamiętnik Religijno-Moralny”, seria II, IV(1859) 536.

⁴³ Op. cit., s. 82.

⁴⁴ Bartoszewski, op. cit., s. 78. Wiadomości oparte na niewykorzystanych dotąd źródłach z Woj. Arch. Państw. w Lublinie: Zespół dowodów skarbowych, sygn. 45; Kontrakt na budowę klasztoru i kościoła, kart. 7. Dn. 10 IV 1737 r. Mikołaj Krzywiecki zawarł kontrakt z architektem Pawłem Antonim Fontaną, określający szczegółowo warunki budowy kościoła i klasztoru.

⁴⁵ *Pałac Sanguszków w Lubartowie*, „Roczniki Humanistyczne”, XV(1967), z. 4, s. 67 i 90. Rok 1741 przyjmuje za datę przejścia P. Fontany w służbę do Sanguszki.

⁴⁶ Woj. Arch. Państw. w Krakowie na Wawelu, Zespół Archiwum Sanguszków, Korespondencja Sang., nr 3.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Por.: R a c z y ń s k i, op. cit., s. 47, 64 i 69.

Z kolei czwartą miejscowością, wymienianą przez regestr włodawski, prawdopodobnie związaną z działalnością architektoniczną Fontany, jest Chełm Lubelski. Z Chełma sprowadzono do Włodawy w lipcu 1741 r. murarzy do zakładania fundamentów. Przybycie zaś Fontany w następnym roku po przerwie zimowej następuje jakby na skutek interwencji Zagórskiego, który w jakichś celach do Chełma wyjeżdżał. Natomiast w kwietniu 1749 r. wyraźnie określony powód podróży F. Cybulskiego, po architekta do Chełma, najwymowniej świadczy o działalności Fontany w tym mieście.

W Chełmie wznoszono wówczas murowaną dzwonnice oraz kościół katedralny obrządku greckiego, którego budowa rozpoczęta w 1735 r. trwała do 1750, o czym mówi znaleziona na kopule w 1818 r. przy robotach remontowych tabliczka z datą zakończenia budowy⁴⁹.

W roku kończenia katedry chełmskiej nie ma żadnej wzmianki o pobycie Fontany we Włodawie. Zmniejszyła się liczba zatrudnionych murarzy. Ten zbieg okoliczności pozwalałby widzieć Fontanę, nawet z murarzami włodawskimi, przy robotach wykończeniowych nad katedrą w Chełmie. W następnym roku Fontana podejmuje pracę we Włodawie już w miesiącu marcu. Równocześnie z architektem pojawiają się murarze wraz z magistrem, którzy przed dwoma laty opuścili budowę włodawską. Nie wyklucza się więc ich udziału przy wznoszeniu katedry w Chełmie. Pawła Fontanę jako projektodawcę jednego z kościołów chełmskich widzi już S. Łoza, tylko że wiadomość ta nie jest zupełnie ścisła i może czytelnika nie bardzo zorientowanego w zagadnieniu wprowadzić w błąd⁵⁰.

Szukając imienia dla architekta włodawskiego bierzemy pod uwagę dwóch Fontanów związanych z budowlami Lubelszczyzny.

Jakub Fontana (1710—1773), architekt warszawski, w okresie wznoszenia kościoła we Włodawie działa najwięcej w Warszawie i okolicy. Dopiero w latach sześćdziesiątych wieku XVIII buduje pałac dla Potoczkich w Radzynie Podlaskim i kościół w Sernikach koło Lubartowa⁵¹.

⁴⁶ A. Sieben, Kościół pokatedralny p.w. Narodz. Najśw. Marii Panny w Chełmie Lub., Lublin 1955, s. 6 i przyp. 3. Praca magisterska, maszynopis. Autorka wiadomości czerpie z Woj. Arch. Państw. w Lublinie.

⁵⁰ S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 81. Umieszczona w książce ilustr. 50 przedstawia kościół pokatedralny p.w. Narodzenia NP Marii w Chełmie, a podpis informuje, że jest to kościół pijarów — Pawła Antoniego Fontany. Jednocześnie w tekście na s. 257 projekt kościoła pijarów (1753—63) pozostaje przy nazwisku Tomasza Rezlera. Por.: R a c z y Ń s k i, op. cit., s. 47 i 67.

⁵¹ Z. R e w s k i, *Działalność architektoniczna warszawskich Fontanów*, BHSiK, II (1934), z. 4, s. 265—279; A. S t o m p ó r, Kościół parafialny w Sernikach, Lublin 1963. Praca magisterska, maszynopis.

Pawet Antoni Fontana (1696—1765), architekt nadworny księcia Pawła Karola Sanguszki w Lubartowie, przybył do Polski z Castello Valsolda we Włoszech w r. 1723 lub 1725⁵². Na dworze Sanguszki działa już przed r. 1733, gdyż stamtąd wezwano go wtedy do Łukowa na naradę w sprawie budowy kościoła oo. pijarów, którego projekt sporządził powołany równocześnie z Warszawy Antoni Solari⁵³. Datę służby Fontany u Sanguszków, na obecnym etapie badań, można uściślić na r. 1728⁵⁴. W odniesieniu do budowli lubartowskich istnieją wzmianki dotyczące: pałacu i kościoła św. Anny oraz formalny kontrakt na budowę obiektów kapucyńskich. Z r. 1735 pochodzi wiadomość o projektowanych robotach przy bramie pałacu warszawskiego⁵⁵. Na możliwość jego prac we Włodawie rzucają światło znane nam fakty z księgi ekspensów fabryki paulińskiej. Następną znana umowa dotyczy budowli kapucynów w Uściługu, wzniesionych z fundacji Rozalii z Zachorowskich Pociejowej w latach 1751—59⁵⁶. Pociejowa była również dobrodziejką i współfundatorką konwentu włodawskiego. Żywo interesowała się budową kościoła, która przez szereg lat nie mogła dojść do skutku, i sama wyłożyła na ten cel 3 316 zł⁵⁷. Wykonawca jej nowej fundacji w Uściługu, zmienionym od jej imienia na Rozjampol, albo inaczej Różanopol, architekt Paweł Antoni Fontana, zdaje się być identyczny z dobrze zapewne znanym Pociejowej włodawskim Fontaną o nie ujawnionym imieniu.

Omówiona dotychczas atrybucja bardziej uzasadnia identyfikację Fontany, pozostającego na usługach paulinów we Włodawie, z Pawłem Antonim Fontaną — architektem ks. Sanguszki — niż Jakubem Fontaną, aktywnie działającym w tym czasie na terenie warszawskim⁵⁸.

⁵² Kozakiewicz, *Valsolda i architekci* [...], s. 312 i przyp. 19 oraz artykuł Z. Rewskiego i S. Kozakiewicza w *Polskim Słowniku Biograficznym* (t. VII, s. 60).

⁵³ Krupiński, op. cit., s. 536.

⁵⁴ Woj. Arch. Państw. w Krakowie na Wawelu, Zespół Archiwum Sanguszków, Korespondencja Sang., nr 3. Por. przyp. 45.

⁵⁵ Ibid. — List P. Fontany do Sanguszki z dn. 12 VII 1735 r. pisany w Lubartowie.

⁵⁶ Kozakiewicz, *Valsolda i architekci* [...], s. 313. W liście z dn. 5 III 1759 r. Fontana pisze, iż „in questo anno finisco la fabbrica dei padri Cappucini à Rusiampo”. Por. także: Łoza, *Architekci i budowniczowie* [...], s. 81. *Polski Słownik Biograficzny* (t. VII, s. 60) podaje, że w umowie zawartej w 1751 r. Paweł Fontana występuje jako „porucznik artylerii litewskiej i architekt”.

⁵⁷ AJG, Percepta pieniędzy na Fabrykę Kościoła Włodawskiego ab Anno 1740, sygn. 514, s. 5.

⁵⁸ Nie ma dostatecznej racji, aby brać pod uwagę jeszcze innego Fontanę, prawdopodobnie Józefa, ojca Jakuba, który w jakiś sposób był związany z paulinami warszawskimi, ponieważ ten umiera ok. r. 1741, tj. w okresie rozpoczęcia budowy kościoła we Włodawie (AJG, Connotatio perceptae et expensae pro fabrica Con[ven]tus Varsov[iensis] S[ancti] Spiritus in Anno 1724, sygn. 471, s. 8 oraz A. Jaśkiewicz, *Zarys działalności artystycznej o. Konstantego Moszyńskiego, pro-*

Poza wspomnianymi już obiektami przypisuje się Pawłowi Fontanie prace przy pałacu w Zasławiu, dokąd przeniósł się w r. 1743⁵⁹ wraz z dworem swojego protektora Sanguszki. Wzmianki w listach artysty, wysyłanych do rodziny we Włoszech, złączył S. Kozakiewicz⁶⁰ z zasławskim kościołem i klasztorem misjonarzy św. Józefa (1749) oraz z kościołem farnym przebudowanym w 1756 r. na zlecenie wdowy po P. Sanguszcze, Barbary z Duninów.

Udział Fontany w budowie kapucyńskiego klasztoru i kościoła w Ostrogu na Wołyniu, z fundacji księcia Janusza Sanguszki i Samuela Łubkowskiego; starosty taborskiego, nie jest całkowicie pewny⁶¹. Natomiast duże szanse prawdopodobieństwa posiada hipoteza wiążąca z nazwiskiem Pawła Fontany kościół parafialny w Ostrowie Lubelskim⁶², wybudowany kosztem M. Krzynieckiego, którego poprzednią fundację dla kapucynów lubartowskich realizował tenże architekt.

Coraz dalsze badania, powiększające dorobek artysty na polu architektury kościelnej i świeckiej, wskazują na szeroką skalę realizacji architektonicznych, obejmujących nie tylko skromne budowle kapucyńskie oraz parafialne kościoły większe i mniejsze, lecz także indywidualnie zabarwione świątynie centralno-podłużne. Jedną z nich reprezentuje właśnie kościół popauliński we Włodawie.

W dotychczasowej literaturze naukowej na temat jego twórcy wypowiedział się przede wszystkim J. Raczyński⁶³. Złączył on autorstwo planów kościoła z architektem Tomaszem Rezlerem, a za nim powtórzył

wiecząta Paulinów, „Biuletyn Historii Sztuki”, XXX (1968), nr 3, s. 413). Z nazwiskiem „JP Fontanego” spotykamy się również w dokumentach paulińskich związanych z nie dokończonym kościołem w Krzeszowie, diec. lub., pod budowę którego kamień węgielny położony został w r. 1727 (AJG, Akta rezydencji, sygn. 1742, s. 41. Por. też: B. Kubica, O. Konstanty Moszyński, Paulin, Biskup, Kraków 1937. Praca doktorska, maszynopis, AJG III 112, s. 61; Jaśkiewicz, op. cit., s. 413). W r. 1725 paulini pertraktują z arch. Fontaną w sprawie projektu kościoła i klasztoru w Wilnie z fundacji Kazimierza Pocieja, woj. witebskiego (AJG, Listy do o. Moszyńskiego z r. 1725, s. 191 i 199). Być może chodzi tu o Fontanę Józefa III, który budował w Wilnie i okolicy oraz w Grodnie, lub o jego ojca Dominika Fontanę, kapitana i architekta JKM, oddającego usługi K. Sanguszcze przy rozpoczętym pałacu w Grodnie (List D. Fontany z dn. 21 V 1726 z Grodna, Zespół Archiwum Sanguszków).

⁵⁹ Kozakiewicz, *Valsolda i architekci* [...], s. 312; *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, s. 60 podaje rok ok. 1746.

⁶⁰ Op. cit., s. 314.

⁶¹ Łoza, *Architekci i budowniczowie* [...], s. 81; *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, s. 60; Bartoszewski, op. cit., s. 96.

⁶² Gawarecki, Gawdzik, op. cit., s. 54 oraz A. Jelińska, *Kościół parafialny w Ostrowie Lubelskim*, Lublin 1962. Praca magisterska, maszynopis.

⁶³ Op. cit., s. 47.

tę wiadomość w swym *Słowniku* S. Łoza⁶⁴. Opinia ta utrzymuje się jeszcze do dzisiaj, choć coraz częściej budzi wątpliwości⁶⁵. Nie można jej bowiem zweryfikować, gdyż nie istnieją źródła, w których występowałoby nazwisko architekta T. Rezlera⁶⁶:

W rejestrze wydatków „fabryki” kościoła włodawskiego nie spotykamy tego nazwiska. W tym wypadku pewne znaczenie mogłoby mieć właściwe rozszyfrowanie zagadkowego „Palliera”, po którego wysyła się z Włodawy w r. 1741 podwodę do Chełma⁶⁷. Najwyżej jednak mógłby się on okazać wykonawcą robót, a nie autorem planów kościoła. Poza tym z rejestru jasno nie wynika, że ów Pollier dotarł do Włodawy i był tam czynny. Fontana zaś otrzymuje wynagrodzenie nie tylko za przedstawione „abrysy”, ale również za osobistą „asystencją” na budowie.

Inny architekt P. Burchandaj⁶⁸, jeden raz zapisany w księdze ekspensów przy wypłacie niewielkiej sumy za „Pier[w]sze abrysy”, zerwał kontrakt z Paulinami. Działalność architektoniczna Burchandaja nie jest dotychczas znana. *Słownik Thieme-Beckera* pomija go całkowicie.

Księga ekspensów pieniędzy na budowę kościoła paulińskiego przesądza zagadnienie autorstwa na rzecz Fontany oraz podaje szereg wiadomości, które w zestawieniu z innymi znanymi faktami dość mocno

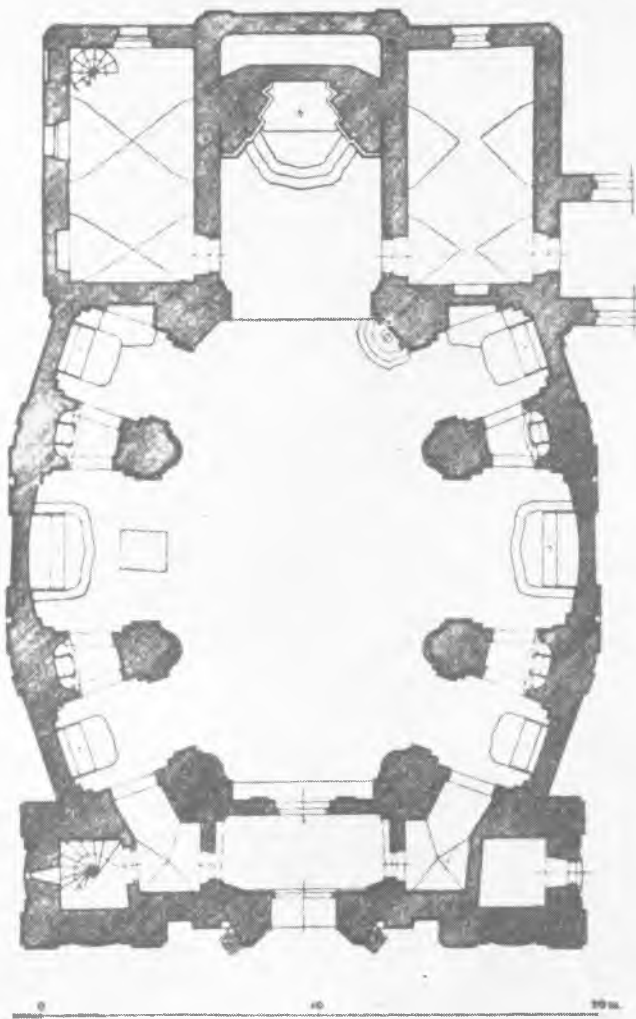
⁶⁴ *Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących*, Warszawa 1930, s. 286 oraz w nowszej pracy tegoż autora: *Architekci i budowniczowie* [...], s. 257.

⁶⁵ Z. Hornung (*Architektura*, [W:] *Historia sztuki polskiej*, Kraków 1962, t. II, rozdz. III, s. 313) odmawia T. Rezlerowi autorstwa planów, pozostawiając go jedynie przy wykonawstwie kościoła pijarów w Chełmie, według projektu jednego z Fontanów. Por.: A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1963, nowe wyd. 1968, s. 209 nn.; J. Zachwatowicz, *Architektura polska*, Warszawa 1966, s. 229 i 231, il. 182; J. Łoziński, A. Miłobędzki, *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 1967, s. 232; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. VIII, woj. lubelskie, z. 5, powiat chełmski opr. E. Smulikowska-Rowińska, Warszawa 1969, s. VI.

⁶⁶ J. Raczyński (op. cit., s. 47) pisze nie cytując źródeł: „[...] Tomasz Rezler, dokumentalnie stwierdzony projektodawca [...] fary chełmskiej [...]”, na s. 67 „W aktach wyraźnie wskazany [...] jako autor projektu [...]” i w przypisie 1 wyjaśnia, że nazwisko T. Rezlera jako architekta podał pierwszy raz w druku ks. Władysław Żyła w pracy: *Kościół podominikański w Tarnopolu* (1917), na zasadzie notatki zakomunikowanej przez ks. proboszcza chełmskiego (s. 17, przyp. 6). Tego rodzaju uzasadnienie nie jest przekonywujące. Por.: Z. Ręwski, *Materiały archiwalne do historii budowy kościoła oo. Pijarów w Chełmie*, odb. z BHSiK, VI (1938), z. 3, s. 278, 280 i przyp. 1. Autor ww. rozprawy stwierdza, że w zebranych przez siebie umowach obejmujących rozległy okres czasu (1690—1776) brak wszelkich wiadomości o architekcie Tomaszu Rezlerze, autorze znanej grupy barokowych kościołów centralnych w Chełmie, Lubartowie i Włodawie.

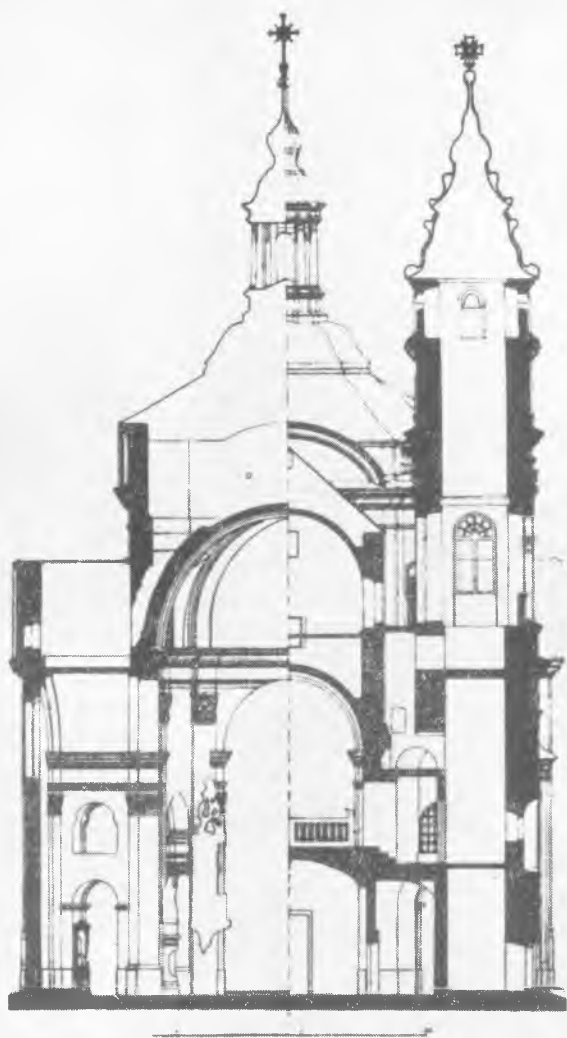
⁶⁷ Patrz aneks — sierpień 1741.

⁶⁸ Patrz aneks — lipiec 1741.

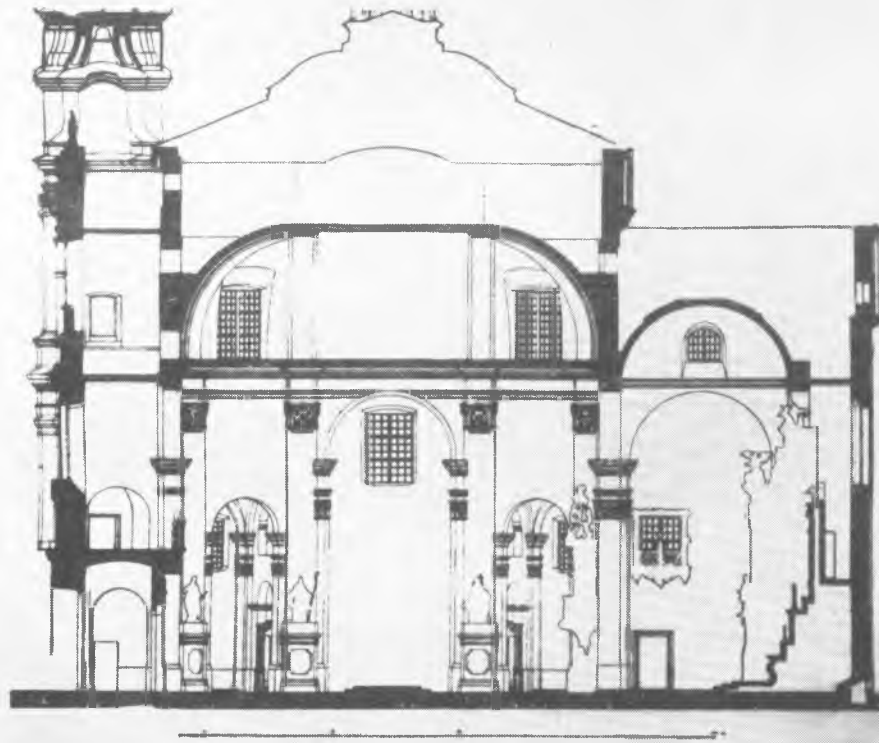
1. Kościół popauliński we Włodawie. Rzut poziomy przyziemia.

Wg: J. Raczyński, *Centralne barokowe kościoły województwa lubelskiego*, 1929

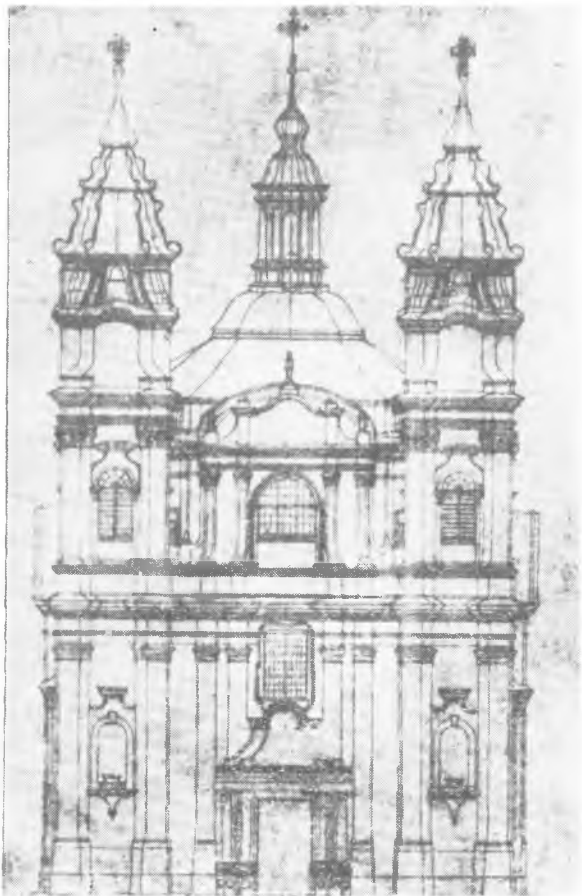
2. Kościół popauliński we Włodawie. Przekrój przez nawę i wieżę

Wg: J. Raczyński, *Centralne barokowe kościoły województwa lubelskiego*, 1929

3. Kościół popauliński we Włodawie. Przekrój podłużny

Wg: J. Raczyński, *Centralne barokowe kościoły województwa lubelskiego*, 1929

4. Kościół popauliński we Włodawie. Elewacja frontowa

Wg: J. Raczyński, *Centralne barokowe kościoły województwa lubelskiego*, 1929

5. Kościół popauliński we Włodawie. Elewacja boczna

Wg: J. Raczyński, *Centralne barokowe kościoły województwa lubelskiego*, 1929

6. Kościół pauliński we Włodawie. Widok ogólny

7. Kościół pauliński we Włodawie. Fragment fasady

8. Kościół pauliński we Włodawie. Fragment fasady

9. Kościół popauliński we Włodawie. Widok na ołtarz główny

Fot. J. Langda

10. Kościół popauliński we Wrocławiu. Sklepienie nawy

Fot. J. Langda

wskazują na osobę Pawła Antoniego Fontany. Z kolei ustalenie autorstwa kościoła popaulińskiego we Włodawie daje podstawę do uznania go za twórcę całej grupy pokrewnych świątyń centralno-podłużnych na Lubelszczyźnie.

A N E K S

Księga ekspensów na budowę kościoła włodawskiego (1739—1762) znajduje się obecnie w Archiwum oo. Paulinów na Jasnej Górze, sygn. 514. Przytoczony wyciąg, z zachowaniem oryginalnej pisowni, zawiera te wydatki, które wiążą się z osobą architekta i jego warsztatem budowlanym. Kropki ujęte w nawias kwadratowy oznaczają opuszczone teksty, cyfry przed zapisami (np. 3—6, 7, 12) daty zapisów.

1741

J u l i u s

s. 76	[Numeracja kart późniejsza]	zł	gr	szel
3-6	Na drogę posłanemu dla Architekta do Lublina	2	16	
	Na Owies dla Koni P. Architekta	3	14	1
	[...]			
7	Za Abrysy P. Fontanemu Architektowi Czer[wonych] zł[otych] 12 .	216		
	Temuż Za Asystencją Fabryki przez Lato Cz[erwonych] zł 20 . .	360		
s. 77				
12	Za Pier[w]sze abrysy P. Burchandajowi	24		
	s. 78			
29	Na drogę iadącemu do Chełma po Mularzow	2	13	
	Strycharzowi	24		
	Ludziom kopiącym fundamenta przez tydzień	58	6	
	[...]			

A u g u s t u s

1	Na wykupno Mularzom w Hańsku	35		
	Na Owies dla Koni P Architekta	5	10	
	Na drogę iadącemu po Palliera do Chełma	1	20	2
	Mularzom przy Zaczęciu Fundamentow gratiale	5		
	[...]			

[Prace trwają, nie ma wzmianek o architekcie]

D e c e m b e r

s. 85				
5	Człowiekowi z Lewartowa Co przyniósł abrysy	20		
	[...]			

1742

s. 92

J u l i u s

2	Zagórskiemu na Drogę do Chełma	1	8	
	s. 93			
3	Ludziom odkrywającym Fundamenta	2	16	2

Augustus

- s. 97
 19 J Panu Architektowi na Ankry Czer[wonych] zł[otych] 10 . . . 180
 s. 98

September

- 14 Na Drogę do Lewartowa Posłancowi 1 20 2
 [...]
 s. 99
 24 Na Wodkę przy bytności Architekta 25 1
 28 Strycharzowi 50
 Mularzom Za dwie Niedziele 68
 P. Architektowi in Vim Pensyi Czer[wonych] zł[otych] 10 . . . 180
 [...]

October

- s. 100
 [W połowie października 1742 r. zaprzestano wpisywać wydatki. Przyczynę tego stanu wyjaśnia późniejsza zapiska, której fragment niżej przytaczamy. „[...] Rejestra [...] P[al]tris Augusti Swieragowicz[a] natenczas [...] Prefekta Fabryki gdzieś się zawieruszyły, że onych znaleźć nie można. [...]”. Dalszy ciąg ekspensy rozpoczyna się dopiero 6 III 1748 r.]
 s. 103

1748

Martius

- [...]
 6-28 Od zrzucania sniegu z kościoła dwiema pomoc[ami] 25 1

Aprilis

- 22 Pomocnikom od windowania drzewa na rosztowania 6
 26 Za postronki [do wiązania rusztowania] 1 8
 27 Pomocnikom od stawiania rusztowania 11
 28 Cieśli in vim kontraktu 8 2
 Magistrowi [Antoniemu] Dowgiale za dni 6 od rosztowania . . . 7 18
 [...]

Maius

- 4-10 Dowgiale Magistrowi od murowania za dzień 1 1 20
 Maciejowi Liskiewiczowi za dzień 1 1 10
 Janowi Drewnowskiemu za dzień 1 1 10
 s. 104
 12 Wapiennikowi zadatku 36 15
 [...]
 14-17 Na miód d[la] Magistra 1 8
 [...]
 18 Franciszkowi Cybulskiemu za dni 6 8
 Walentemu Szostakowskiemu za dni 6 8
 Grzegorzowi Cybulskiemu za dni 6 6
 [Kazimierzowi] Dowgiatce za dni 6 6
 Stanisławowi Drewnowskiemu za dni 6 6
 Gracownikowi za dni 6 3 24

Windownikowi za dni 6	3	24
Pomocnikom do mularzy za dni 102	51	

[...]

[Trwają intensywne roboty murarskie, brak wiadomości dotyczących architekta]

1749

s. 115

Aprilis

12 Franciszkowi Cybulskiemu na drogę iadącemu po Architekta do Chelma	2	16
---	---	----

[...]

14 Architektowi in vim Kontraktu pierwszą ratę	433	10
--	-----	----

[...]

Junius

18 Architektowi	101	10
---------------------------	-----	----

s. 116

Julius

6-11 Architektowi	77	10
-----------------------------	----	----

12 P. Architektowi	101	10
------------------------------	-----	----

[...]

19-23 Architektowi dla Cieślow tynfow 20	25	10
--	----	----

[...]

s. 117

24 Architektowi przez ręce Stanisława Magistra Cieśli	38	
---	----	--

25 Posłańcowi do Brześcia z Listami	1	8
---	---	---

[...]

Augustus

11 Architektowi dałem	167	6
---------------------------------	-----	---

[...]

19-25 Dla P. Architekta na flaszkę miodu		19
--	--	----

26 P. Architektowi dałem	126	20
------------------------------------	-----	----

[...]

September

7 Markowi Kowalo[wij] z Polemca od robienia krzyża		10
--	--	----

s. 118

13 P. Architektowi dałem		120
------------------------------------	--	-----

[...]

October

18 P. Architektowi	63	10
------------------------------	----	----

[...]

31 P. Architektowi tynfow 25	31	20
--	----	----

s. 126

1751

Martius

24-26 Panu Architektowi # 6		106	10
---------------------------------------	--	-----	----

[...]

[Roboty budowlane dalej trwają. W sierpniu zapisano różne wydatki na farby, blachy, drut, gips, gonty i ankry.]

September

s. 139

8 Panu Architektowi ad ra[ti]o[n]e[m] miedziany Blachy # 2	35
Item dałem Jemu ad ra[ti]o[n]e[m] Contractus # 4	70
[...]	

1752

Julius

s. 153

18 Mularzom przy zaprowadzeniu krzyża na gorzałkę tyńf 1 na miód tyńf[ów] 4	6 10
[...]	

[Do końca 1752 r. trwają roboty przy dachach i we wnętrzu kościoła, duże sumy zanotowano dla marmurzysty i na złoto malarskie. Zapisy poczynione w następnych latach nie wspominają już o architekcie, związane są z pracami wykończeniowymi.]

LE CALENDARIUM DES TRAVAUX
DE PAUL ANTOINE FONTANA À WŁODAWA

Résumé

L'ancienne église des Paulins à Włodawa, érigée en 1741—52 était considérée, il y a peu de temps encore, comme l'oeuvre de l'architecte T. Rezler. Le livre des dépenses pour la construction de l'église à Włodawa, conservé dans les archives de Jasna Góra, jette sur ce problème une lumière nouvelle. Il révèle le nom de Fontana, sans donner son nom de baptême et permet de suivre son oeuvre d'architecte au cours d'une quinzaine d'années. Chronologiquement les premières mentions concernant Fontana, notées dans le registre sous l'an 1741, précisent le genre du dû et le degré d'engagement de Fontana dans la construction de Włodawa. L'une d'elles parle du paiement pour les plans de l'église et l'autre pour l'„assistance personnelle à l'usine". Les nombreux articles de paiement liés avec l'architecte Fontana figurent dans le livre des dépenses jusqu'à l'an 1751 inclusivement. Une analyse détaillée du matériel que cette source contient, permet de lier le nom de Fontana travaillant pour les Paulins de Włodawa aussi avec les constructions élevées à cette époque à Lublin, Chełm et Lubartów. La dépense de l'argent pour la construction de l'ancienne église des Paulins tranche la question quel fut son auteur et fournit plusieurs renseignements qui, confrontés avec d'autres faits déjà connus, indiquent d'une manière assez convaincante, la personne de Paul Antoine Fontana, architecte attitré de Paul Charles prince de Sanguszko à Lubartów. Les documents archivaux confirmèrent la part de Paul Fontana dans les travaux de construction du palais de Lubartów (1728), la construction de l'église sous l'invocation de Ste Anne (1735) ainsi que la paternité des plans des bâtiments capucins élevés dans les années 1734—41. L'affirmation de la paternité de Paul Fontana dans le cas de l'ancienne église des Paulins permet aussi, de le considérer comme le créateur de tout un groupe d'églises analogues centro-oblongues aux nuances individualisées dans la région de Lublin.